

TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARI SÖZLÜĞÜ'NE KANDIRA AĞZINDAN KATKILAR*

*Kenan ACAR***

ÖZET

Halk ağzında yer alan sözlerin yeri ağız sözlükleridir. Ancak bunların bir kısmı yazı dilinde de yer aldığından, genel sözlüklere de girmiştir. Türkiye Türkçesinin bugünkü en kapsamlı basılı ağız sözlüğü, Türk Dil Kurumunun Derleme Sözlüğü'dür. Bu sözlüğün aynı kurum tarafından yayımlanan ağız çalışmalarının söz varlığıyla zenginleştirilmiş biçimi, kurumun ağ kümesinde Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü başlığıyla yer almaktadır.

Bu çalışmada Türk Dil Kurumuna ait Türkçe Sözlük'ün 2005 yılında yayımlanan onuncu baskısında hlk kısaltmasıyla halk ağzına mal edilen on üç sözün (avara, balkımak, bölme, cacık, cazgır, çekek, eştirmek, gergi, haydamak, kımkım, salmalık, tirildemek, yoz) hem onda hem Derleme Sözlüğü'nde hem de Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü'nde bulunmayan ancak Kocaeli'nin Kandıra ilçesi ağzında var olan farklı anlamları verilmiştir.

Örnek olarak "cacık" kelimesinin herkesçe bilinen "yoğurt veya ayranın içine salatalık veya marul doğranarak hazırlanan sarmısaklı içecek" ve halk ağzındaki "bir ot türü" anlamı Türkçe Sözlük'ün onuncu baskısında, bu ikisiyle birlikte yedi farklı anlamı ise Derleme Sözlüğü'nde yer almaktadır. Ancak kelimenin Kandıra ağzındaki "salatalık, hıyar" anlamı, her iki sözlükte ve Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü'nde bulunmamaktadır.

Sondaj yöntemiyle Kandıra ilçesinin iki farklı köyünde yaşayan altı kişiye 2010 yılında doğrulan bu anlamlar, Türkçe Sözlük'ün 2011 yılında yayımlanan son baskısında da yer almamıştır. Bu çalışmada bu anlamların Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü'nde ilgili maddelere eklenmesi teklif edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kandıra ağzı, Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü, ağız sözleri, farklı anlam.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

Türk Dil Kurumunun 30 Eylül-1 Ekim 2010 tarihlerinde Sakarya Üniversitesi ile ortaklaşa düzenlediği "Üçüncü Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı"na sunulan "TDK Türkçe Sözlük'te Halk Ağzına Mal Edilen Bazı Sözlerin Kandıra Ağzında Bulunup Bu Sözlükte ve Derleme Sözlüğü'nde Olmayan Anlamları" başlıklı bildirinin TDK Türkçe Sözlük'ün (2011'de yayımlanan) 11. baskısı dikkate alınarak gözden geçirilmiş biçimidir.

** Yrd. Doç. Dr. Kocaeli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: kenan.acar@hotmail.com

SOME CONTRIBUTIONS TO TURKISH DIALECTS DICTIONARY FROM KANDIRA DIALECT

ABSTRACT

Dialect words used everyday are found in dialect dictionaries but as some of the words are used in written language, they are found in general dictionaries as well. The most comprehensive printed dialect dictionary of today's Turkey Turkish is the Compilation Dictionary of the Turkish Language Institution. The enriched version by vocabulary of this dictionary is printed on the same institution's web site under the title of Turkish Dialects Dictionary.

In this study, the meaning of thirteen words (avara, balkımak, bölme, cacık, cazgır, çekek, eşirmek, gergi, haydamak, kımkım, salmalık, tirildemek, yoz) which are used in the Kandıra Dialect are given. These words are attributed to public dialect (indicated as hlk) in the Turkish Dictionary's 10th edition, printed by the Turkish Language Institution in 2005. These words are not found in the Compilation Dictionary and are not in the Dictionary of Turkey Turkish Dialect, either.

For instance, in the 10th edition of the Turkish Dictionary the meaning of "cacık" known by everybody is a "drink with garlic, prepared by cutting up cucumber or lettuce in yogurt or ayran" and in public dialect is "a kind of herb". are found. Including the two meaning seven different ones are found in the Compilation Dictionary. But, "cacık" means cucumber in the Kandıra Dialect. This meaning is found in none of the two dictionaries and not in the Turkey Turkish Dialects Dictionary either.

These meanings, which were confirmed by six people living in two villages of Kandıra in 2010 using a survey method and are not found in the latest edition of Turkish Dictionary printed in 2011 either. In this study, it is recommended to add these meanings to the Turkish Dialects Dictionary's relevant articles.

Key Words: Kandıra dialect, Turkish Dialects Dictionary, dialectal words, different connotation.

Sözlükler, kelimelerin sadece anlamlarının verildiği kaynaklar değildir. Kelimelerin ait olduğu varsayılan dil; isim, sıfat vb. türlerden hangisine ya da hangilerine dahil oldukları, nasıl telâffuz edildikleri vb. bilgileri de sözlüklerde buluruz. Öte yandan sözlükte madde başı olarak yer alan sözlerin bir kısmının o dili konuşanların çoğunluğu tarafından normalin dışında bir algılanışı varsa (kaba, hakaret, teklifsiz konuşma vb.) bunlar da sözlüklerde yer alır.

Sözlüklerde toplumun bütünü tarafından değil de belli bir kesimi tarafından kullanılan sözler diğer maddelerden, birden fazla anlam veya kullanımı olan sözlerin (yine sınırlı bir toplum kesimine has) bir kısım anlamları da ötekilerden ayırt edilir. Bunun en belirgin görüntüsü, sözlük maddelerinin önünde gördüğümüz "hlk." kısaltmasıdır. Bu kısaltma o maddenin ya da o anlamın yaygın kullanımda olmayıp halk arasında yaşadığını gösterir. "Hlk." kısaltmasını sadece madde başı sözlerde değil alt maddelerde de görebiliriz.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

Bu sözlerin büyük çoğunluğu ağızlarda bulunmakla birlikte ağızlara ait olma gerekliliği ya da şartı yoktur. Söz gelimi “kalp doktoru” anlamında kullanılan “kalpçi” sözünü herhangi bir ağza mal etmek mümkün değildir. Doktorların uzmanlık alanlarının konuşulduğu ortamlarda halktan herhangi bir kişinin bu sözü bu anlamda kullanması, kullanıldığında da algılayıp anlaması beklenir. Ancak bu kullanım geçici, anlık ve ayırt etme amaçlıdır. Bu sözü kullanan kişinin biraz sonra bu sözün yerine “kalp doktoru” ifadesini kullanması mümkündür ve beklenir. Bu tür sözlere yazı dilinde de rastlanması mümkündür.

Ancak “hlk.” kısaltmasıyla verilen sözlerin büyük çoğunluğu halk ağızlarına aittir. Halkın çoğunluğunun bu sözü kullanmasını veya kullanıldığında anlamını bilmesini bekleyemeyiz. Söz gelimi “kuşku, kaygı” anlamındaki “küşüm” sözü, halkın çok sınırlı bir kesimi tarafından kullanılır veya duyulduğunda anlaşılır. Bildiğimiz anlamda halk ağzının malı olan bu söz ve benzerleri günlük konuşmada kullanılmaz. Kullanılsa bile yazı diline yansıtılmaz.

Yukarıdaki birinci tür sözlerin pek azı Türkiye Türkçesinin ağız sözlüğü olan Derleme Sözlüğü'ne girmiştir. İkinci gruptaki sözlerin büyük çoğunluğu, (Türk Dil Kurumu'nun hazırlayıp yayımladığı Türkçe Sözlük'te bulunmayan anlamları ile birlikte) Derleme Sözlüğü'nde bulunur. Meselâ Derleme Sözlüğü'nde “küşüm” sözünün belirttiğimiz dışında “utanma, çekinme” anlamı da vardır. Türk Dil Kurumu tarafından ilk baskısı 1944 yılında yapılan ve bugün 11. baskıya ulaşan Türkçe Sözlük'ün bütün baskılarında (halk arasında kullanılan yukarıdaki birinci grup sözler için de aynı kısaltma kullanılmasına rağmen) “hlk.” kısaltmasının açılımı “halk ağzında” şeklinde verilmiştir¹. Bu durum, kısaltmayla verilen sözlerin büyük çoğunluğunun (yukarıda da belirttiğimiz gibi) bilinen anlamda halk ağızlarının malı olduğunu gösterir. Türkçe Sözlük'ün 2005 tarihli 10. baskısındaki 63.818 madde başı içinde “hlk.” kısaltmasıyla verilen (yukarıdaki iki kategoriye dahil) sözlerden bir kısmı bütünüyle halk ağzına ait kabul edilip madde verildikten sonra anlama (ya da anlamlara) geçilmeden “hlk.” kısaltması kullanılmıştır. Bir kısmının ise birden fazla anlamından sadece biri veya birkaçı halk ağzına ait kabul edilerek, bu anlamlarından önce (anlam numarasının sonrasında) “hlk.” notu düşülmüştür.

Biz bu çalışmamızda bu sözlerden Kocaeli ilinin Kandıra ilçesinde var olanları üzerinde duracak, daha çok da bunların kayda geçmemiş kullanım ya da anlamlarını vereceğiz. Şunu da belirtelim ki, çalışmamız Türkçe Sözlük'ün 10. (2005) baskısında “hlk.” notu bulunan sözlerle sınırlıdır. Bunun dışında kalan hususlar kapsam dışı bırakılmıştır. Söz gelimi “çekişmek” kelimesinin bu sözlükte bulunmayan ancak yöre ağzında mevcut olan “azarlamak” anlamı, sözlükteki “çekişmek” maddesinin hiçbir anlamında “hlk.” notu bulunmadığı için çalışmamıza alınmamıştır.

Burada belirttiğimiz telâffuz ve anlamlar, yörede doğup büyümüş ve halen yöreyle ilişkileri süren biri olmamıza rağmen hafızamızın bizi yanıltması ihtimaline karşılık 9 Eylül 2010 tarihinde şu kişilere doğrultulmuştur²: Kandıra Sepetçi-Sakallar köyünden Necati ACAR (81) ve eşi Gülizar ACAR (80), Rahmi ATAN (75) ve eşi Şerife ATAN (75); Kandıra Gaipler-Kocakaymaz köyünden Kadir KAYMAZ (66) ve eşi Mülibar KAYMAZ (63). Bu doğrultma işlemi sırasında “Yılanın sıcak havalarda herhangi bir yerde bıraktığı şeffaf deri” için hafızamızda kalan “gön” kelimesinin doğru olmadığı, bunun yerine sözlükte de var olan “kav” sözünün kullanıldığı ortaya çıkmış ve “gön” kelimesi listeden çıkartılmıştır.

Halk ağzındaki sözlerden bir kısmı Kandıra bölgesinde Türkçe Sözlük'te olan biçimine göre ufak tefek bazı ses ya da biçim farklılıklarına sahiptir. Bunları (ilki sözlükteki, ikincisi yöredeki biçim olmak üzere) şöyle sıralayabiliriz:

¹ Sözlüğün 2010'da yapılan baskısı, 2005'tekinin tıpkıbasımıdır.

² Bu kişiler 31 Mayıs 2013 tarihi itibarıyla yaşamaktadır.

TDK	KANDIRA	TDK	KANDIRA
angın	angılı	gelincik	gelinkadın
çekelez	çökelez	oyulgamak	oyurgamak
çörten	çörtlen/cörtlen	pat sat	sat pat
domalmak	dörmek	sübek	sîbek

Türkçe Sözlük'ün 2010 baskısında halk ağzına mal edilen sözlerden 40 tanesinin Kandıra yöresindeki belli anlamları bu sözlükte yer almamaktadır. Türkçe Sözlük'te bulunmayan bu anlamların bir kısmıyla (yine Türk Dil Kurumu'nun hazırlayıp yayımladığı) Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü'nde aynen veya küçük farklılıklarla karşılaşmaktayız. Ancak diğer bir kısmı her iki sözlükte de yoktur.

Birinci grup yani Kandıra ağzındaki (birebir veya yaklaşık) anlamı Türkçe Sözlük'te olmayıp Derleme Sözlüğü'nde var olan 27 kelime aşağıdaki tablodadır:

KELİME	KANDIRA AĞZINDAKİ ANLAM
arış	Öküz veya manda arabasının bir parçası.
ayakçak	Dalsız-budaksız yüksek ağaçlara tırmanmak için ayağa takılan bir çeşit eğri bıçak çifti.
ayaktaş	Yol arkadaşı. (Omuzdaş değil.)
basak	Basamak (Merdivenin tamamı değil.)
bir boy	Bir süre. (Bir kere'den farklı.)
cırlak	En ufak olumsuzlukta çığlık atarak ağlayan çocuk.
çit	Evde bulunan (bir sonrakiler yapılarına kadar saklanmak üzere) içine ekmek konulan, dışarıda kullanılan başka şeylerin taşındığı, ağaç türü esnek şeylerden örülerek yapılan geniş ağızlı ve tabanlı bir çeşit küfe.
dal	Boynuz.
elekçi	Çok gezen kız veya kadın.
farımak	Aşırı derecede yorulmak. (Sıradan yorulmak değil.)
haymana	Aşırı hareketli, yerinde duramayıp etrafına zarar veren çok yaramaz çocuk.
kayran	Verimsiz arazi. (Orman içindeki geniş çıplak alan değil.)
keş	Peynir suyuyla birlikte süzülen kalıntıların toplanarak avuç içinde şekillendirildikten sonra, evin güneş gören penceresinin dışında uzun süre bırakılıp (adeta taşlaşacak derecede) kurutulması suretiyle yapılan, makarna türü yemeklerin üzerine rendelenen ya da çobanların kemirerek azar azar ekmeklerine katık ettikleri tuzlu yiyecek.
kıyık	1. Ekmek, çörek türü yiyeceklerin dışta kalan çok pişmiş kabuksu kısmı 2. Aralık kalmış, yarı açık kapı vb.
malak	Kaynayan suyun içine mısır veya buğday ununun yavaş yavaş eklenerek karıştırılıp hamur kıvamına geldiğinde çıkartılarak geniş bir kapta bastırılıp şekillendirilmesi suretiyle çoğunlukla tuzlu bazen de tatlı çeşitleri yapılan; tuzlusu, üzerine yoğurt veya "dartı" denilen bir çeşit tuzlu kaymak sürülen bir yemek.
ozan	1. Sözleri uzatarak yavaş yavaş konuşan. 2. Yersiz konuşan.
örüklemek ³	Bardak, tabak vb. şeyleri taşacak şekilde ağzına kadar, aşırı derecede doldurmak.
sınmak	Bıkıp usanmak, gınâ gelmek, illâallah diyecek derecede bıkmak.

³ Sözlüğün 2005 baskısında anlamı "Örlemek" şeklinde verilen bu kelime, 2011 baskısında çıkartılmıştır.

sındırmak	Aşırı derecede bıktırmak.
somak	Mısır koçanı ⁴ .
sundurmak	Burnunu sokturmak(Hayvanlar için.)
süve ⁵	Boyunduruk'un yanlarındaki deliklerden geçerek hayvanların boynunun ondan çıkmasını engelleyen sopa ya da çubuk.
taraslamak	İçindeki bir şeyi aramak için bir yerdeki nesneleri gelişigüzel şekilde dağıtmak.
tomurmak	Ekmek vb. yiyecekleri kaba, etrafı rahatsız edecek bir şekilde kemirerek (çoğu zaman da aceleyle) yemek
yalabık	Alışılmadık biçimde dikkat çekecek derecede tıraşlı olan erkek.
yelmek	Oyunda ebe olmak veya başkasının angaryasına katlanmak.
yeldirmek	Başkasını sıkıntıya sokacak gereksiz iş yüklemek veya beklemek.

Bu tablodaki kelimelerden “ayaktaş”, bu anlamıyla Derleme Sözlüğü'nde “ayakdaş” maddesinde verilmekte, kelimenin “ayakdeş” biçimi Kandıra'ya mal edilmektedir. Tablodaki “somak” kelimesi için verdiğimiz anlam da bu sözlüğün “somak” maddesinde değil, “sömek” maddesinde vardır.

Buna karşılık aşağıdaki 13 kelimenin belirtilen anlamları Türkçe Sözlük'te de Derleme Sözlüğü'nde de yoktur. Bu kelimeler şunlardır:

1. AVARA:

TÜRKÇE SÖZLÜK (2005)	DERLEME SÖZLÜĞÜ
avara (II) ⁶ Far. āvāre hlk bk. avare: işsiz, güçsüz, başıboş, aylak. Avare olmak: işsiz güçsüz dolaşmak.	avara I: (avaracı, avatalı): Şaşkın, kararsız, beceriksiz, işsiz, avare. avara II: 1. Normal gelişmiyen ekin, 2. Bağ ve bostan bozulduktan sonra teveklerde kalan tek tük üzüm, 3. Verimsiz, çorak toprak. Avara III: İşe yaramaz, verimsiz, kötü, bozuk, iyi olmıyan her şey. avara V: Kağrı arabasının okları üzerine dikilen kazık. avara VI: Hamal. avara VII: manda. avara VIII: 1. Ekim ayı, 2. Eylül ayı

Türk Dil Kurumu'nun ağ kümesinde yer alan Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü'nde bu kelimenin yukarıdakilerin dışında bir anlamı yoktur.

Oysa bölgede bu kelime doğrudan “hasta” anlamında kullanılmaktadır: “Ahmet çok avara”, “Avara oldum” vb.

2. BALKIMAK:

TÜRKÇE SÖZLÜK (2005)	DERLEME SÖZLÜĞÜ
(nsz)hlk 1. Parlamak, parıldamak. 2. Şimşek çakmak. 3. Su halkalanmak, dalgalanmak. 4. Organ, kesik kesik ağrımak, sancımak.	balkımak (I): 1. Parlamak, parıldamak, göz alıcı güzel olmak: <i>Ne güzel kız balk balk (bam bam) balkıyor.</i> (Urla-İzmir vd.) 2. Şimşek çakmak (Emet-Kütahya vd.)

⁴ Türkçe Sözlük'ün 10. (2005) baskısında yer almayan bu anlam, 2011'de çıkan 11. baskıya ikinci anlam olarak “Taneleri alınmış mısır koçanı” biçiminde alınmıştır.

⁵ Sözlüğün 2005 baskısında “bkz. söve” karşılığı verilen bu madde, 2011 baskısında çıkartılmıştır.

⁶ Türkçe Sözlük'ün 2011 baskısında “avara (II)” maddesi, dolayısıyla da bu gönderme yoktur. Bu baskının “avare” maddesinde Kandıra ağzındaki “hasta” anlamı yoktur.

	balkımak (II): Kesik kesik ağrımak, sancımak (Kilis-G.Antep) balkımak (III): Su halkalanmak, dalgalanmak (Manisa vd.). Yüzmek, balıklamak (Ermenek-Konya) balkımak (IV): 1. Çürümek (Ayaş-Ank.), 2. Meyve olgunlaşmak (Kandıra-Kocaeli) balkımak (V): Uykuya yatmak, uyumak (Ermenek-Konya) EK CİLT: balkmak : çakmak. Şimşek balktı. Pınarbaşı-Kayseri vd.)
--	---

Türk Dil Kurumu'nun ağ kümesinde yer alan **Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü**'nde bu kelimenin yukarıdakilerin dışında bir anlamı yoktur.

Bir ortamın duman, sis vb. sebeplerle göz gözü görmez hâle gelmesi. **Balkımak** fiili, soba türünden odun veya kömür yakılan ısınma araçlarının çeşitli sebeplerle düzgün yanmayıp aşırı derecede tütmesi; yani, dumanını baca yerine kurulu bulunduğu ortama vermesi hâlinde kullanılan bir fiildir. Aşırılık, yakınma, bazen de abartma ifade eder. Sobanın az ya da normal tütmesi hâlinde bu fiil kullanılmaz. Aynı fiil yoğun sis için de kullanılabilir.

3. BÖLME:

TÜRKÇE SÖZLÜK (2005)	DERLEME SÖZLÜĞÜ
is. 1. Bölmek işi, ayırma, parçalama, taksim. 2. Salon, oda, sofa vb. büyük bir yerden ayrılmış daha küçük yer. 3. Büyük bir yeri, alanı küçük oda veya kısımlara ayıran ince duvar veya tahta perde. 4. hlk . Kalın ağaç gövdesinden odun veya tekne yapmak için ayrılan tomruk. 5. den . Gemilerin içinde, su baskını, yangın vb. durumlarda, arka kapılar kapandığında arızanın veya hasarın yayılmasını önlemek için kullanılan birbirlerinden ayrılmış yerler. 6. man . Cins kavramlarını tür, alt tür kavramlarına ayırma işi. 7. mat . Dört işlemten biri, taksim.	bölme (I): Kalın ağaç gövdesinden odun yahut tekne yapmak için ayrılan tomruk (Alayunt- Kütahya vd.) bölme (II): ambar (Boyabat-Sinop) bölme (III): Ada (Büyükyenice-Bilecik) bölme (IV): Çay tabağı (Mengeser-Ağrı vd.) bölme (V): 1. Oda (Rize). 2. Eski evlerde selâmlık tarafı (Zile-Tokat). 3. Evlerde yıkanmak için ayrılan yer, banyo (Muğla) EK CİLT: bölme : çay tabağı (Taşlıçay-Ağrı)

Kurumun ağ kümesindeki Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü'ne "bölme" kelimesi için şu ekleme yapılmıştır: Gurup, bölük (Kars İli Ağızları, Ercilasun)

Keten vb. saplı ekinlerin destelerin birleştirilmesiyle oluşturulan ve başağa yakın yerinden (kendi türünden yumuşatılmış bağla) bağlanan birimi. **Bölme**, bölgede keten ekiminin yoğun olduğu dönemlerde kullanılan bir kelimedir. Ekilip işlenmesi zahmetli bir tarım ürünü olan keten ekimi yörede artık hemen hemen terk edilmiş gibidir. Dolayısıyla "bölme", şu an için bilinen ancak günlük hayatta kullanılmayan bir kelimedir. Bu kelimenin bu anlamıyla ortadan kalkmaya aday olduğunu söyleyebiliriz.

4. CACIK:

TÜRKÇE SÖZLÜK (2005)	DERLEME SÖZLÜĞÜ
cacık (I) <i>is.</i> Yoğurt, ayran içine hıyar veya marul doğranarak yapılan, çoğu kez sarımsaklı, iştah açıcı yiyecek. cacık (II) <i>is. hlk.</i> Bir tür ot: “Aksaray ovasında cacık derler bir ot biter.” O. Rifat.	cacık (I): Ayran içine yufka kırıntıları atılarak yapılan yiyecek. (Keçiörlü-Isparta) 2. İçinde kekik, biber vb. bulunan pasta şeklindeki çökelek (Yayladağ-Hatay) cacık (II): 1. İlkbaharda tarlalarda biten ve yenilebilen otlar (Tokat vd.) 2. Semizotu (Seyitgazi- Eskişehir) 3. Yabani Mantar (Çankırı). 4. Yeşil tahıl (Gaziantep). 5. İçine pirinç, bulgur konularak yapılan sebze yemeği (İncesu-Kayseri vd.) cacık (III): bk. çağa I: Bebek, çocuk (Emirdağ-Afyon vd.)

Türk Dil Kurumu'nun ağ kümesinde yer alan **Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü**'nde bu kelimenin yukarıdakilerin dışında bir anlamı yoktur.

Salatalık, hıyar. Türkçe Sözlük'te “Kabakgillerden, uzun, iri meyveli, sürüngen, bir yıllık otsu bir bitki (cucumis sativus) ; bu bitkinin iri, yeşil ürünü, salatalık” olarak tanımlanan salatalık, hıyar ya da (bazı yörelerdeki adıyla) badem, (yakın zamana kadar) Kocaeli Kandıra'da sadece “**cacık**” olarak bilinirdi. Diğer üç kelime, şehirle ilişkilerin gelişmesi, özellikle de yetiştirilen bahçe ürünlerinin pazara getirilip satılmasıyla yöre halkının söz hazinesine dahil olmuştur. Bunun bir başka delili de genel dilde aynı kelimeyle ifade edilen (sözü edilen meyvenin ayran, sarımsak ve sıvı yağ karışımına doğranarak ya da rendelenerek katıldığı)serinletici yardımcı yemek ya da içeceğin bölge sofrasında bulunmamasıdır⁸. Şehir hayatıyla tanışana kadar “cacık” sözü yöre halkının zihninde sözünü ettiğimiz içeceği değil, yiyeceği çağrıştırmıştır. Şu anda da (şimdilik) ağırlık, bahsi geçen meyvededir.

5. CAZGIR:

TÜRKÇE SÖZLÜK (2005)	DERLEME SÖZLÜĞÜ
<i>is.</i> 1. Güreşecek olan pehlivanları yüksek sesle izleyicilere tanıtan ve dua okuyarak onları alana süren kimse. 2. <i>hlk.</i> fitneci	1. Cadı, fitneci (Bor-Niğde vd.) 2. Sözüden dönen, sözünde durmayan (Çal-Denizli)

Türk Dil Kurumu'nun ağ kümesinde yer alan **Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü**'nde bu kelimenin yukarıdakilerin dışında bir anlamı yoktur.

Kuru gürültü çıkartan, yaygaracı. **Cazgır** kelimesi, yörede belirttiğimiz şekilde davranan insanlar, daha çok da kadınlar ve kız çocuklar için kullanılan bir sıfattır. Yer yer erkekler için de kullanıldığı görülebilir.

⁷ Türkçe Sözlük'ün 2011 baskısında “cacık (II)” maddesi çıkartılmıştır. Tek başına verilen “cacık” maddesinde de bu anlam ve Kandıra ağzındaki “hıyar” anlamı yoktur.

⁸ Söz konusu bitkinin ürünü için salatalık'ın tanımındaki ifadeye bağlı kalmak için “meyve” tabirini kullanıyoruz.

6. ÇELEK:

TÜRKÇE SÖZLÜK (2005)	DERLEME SÖZLÜĞÜ
is. hlk. Boynuzu kırık veya eğri hayvan.	çelek (I): 1. Bir boynuzu kırık hayvan Atabey-Isparta vd.) Eğri boynuzlu hayvan (Vize-Kırklareli vd.) çelek (II): 1. Demir su kovası (Emirdağ-Afyon vd.) 2. Tahta süt kovası (Eskişehir. çelek (III): Koyunların kuyruklarının altına yapışıp kuruyan pislik, çağıldak.(Posof-Kars vd.) çelek (IV): kaba (Bolvadin-Afyon) çelek (V): yakışıklı (delikanlı), çelen (Yozgat vd.) çelek (VI): Gözü şaşı olan kimse (Elmalı-Ant.) çelek (VII): Kanat tüyü (Polatlı-Ank.) çelek (VIII): Elma, armut gibi şeylerin yenmiyen çekirdek yuvaları (Erzincan)

Türk Dil Kurumu'nun ağ kümesinde yer alan **Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü**'nde bu kelimenin yukarıdakilerin dışında bir anlamı yoktur.

Yamuk ya da şekilsiz kavun, karpuz veya kafa, böyle kafası olan kişi. “**Çelek**”in Derleme Sözlüğü'nde “eğri boynuzlu hayvan” anlamı vardır. Ancak insanlar ve kavun-karpuz için kullanımı yoktur. Oysa bu kelimenin yörede kafası bu şekilde olan insanlar için kullanılan yaygın bir sıfat olduğu bile söylenebilir.

7. EŞTİRMEK:

TÜRKÇE SÖZLÜK (2005)	DERLEME SÖZLÜĞÜ
eştirmek (I) (-i, -e) Eşmesini sağlamak. eştirmek (II) (-i) hlk. Atı hızlı sürmek, koşturmak: “<i>Kimine at vermiş eştirir gezer / Kimine aşk vermiş coşturur gezer.</i>”-Âşık Veysel.	eştirmek (I): Koşturmak (Gürün-Sivas vd.) eştirmek (II): Kazdırmak (Rize)

Türk Dil Kurumu'nun ağ kümesinde yer alan **Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü**'nde bu kelimenin yukarıdakilerin dışında bir anlamı yoktur.

Merak ettiği bir şeyi öğrenmek için gereksiz ayrıntıları sormak. **Eştirmek** fiili bölgede bilinmesi istenmediği için açığa vurulmayan birtakım bilgileri öğrenmek için ısrarla soru sormak eylemini ifade eder.

8. GERGİ:

TÜRKÇE SÖZLÜK (2005)	DERLEME SÖZLÜĞÜ
is. hlk. 1. Perde. 2. İp, kayış, tel vb.ni gerginleştirme işinde kullanılan araç.	gergi(I): 1. Kağnı arabalarında kolların arasındaki açıklığı korumak için takılan ağaç (Akyazı-Kocaeli vd.) 2. Üzümlerin ezilmemesi için sepetlerin ağız kısmına yakın yere konulan aralığı koruyucu tahta

	(Uşum Yusufeli-Artvin vd.), 3. Yol geçitlerini kapamak için kullanılan ağaç (Kurşunlu-Çankırı). 4. Bahçe etraflarına çekilen çalı yığınları (Keçiborlu-Isparta). 5. Ahırlarda iki hayvanın yerini birbirinden ayırmak için aradaki direkten duvara uzatılan ağaçlar (Kars). 6. Çit yerine kullanılan çok budaklı çam ağacı (Bodrum-Muğla). 7. Kayıkçının ayak gerdiği tahta (Isparta). 8. Engel, perde, gerelti (Dinar-Afyon vd.) 9. İş önlüğü (Çivril-Denizli vd.). 10. Göğüs ile karnı ayıran ince, geniş zar (M.K.Paşa-Bursa) gergi(II): Uzaklık(yol için), gergili: <i>Bu yol akşama kadar bitmez epey gergidir</i>(Yusufeli-Artvin) gergi(III): Göğün kuzey tarafını kaplayan ve havayı soğutan bulut (Gediz-Kütahya vd.) gergi(IV): Büyük kazan kapağı (Reşadiye-Tokat) gergi(V): Ark kazarken amelelerin dörder kişi ile yaptıkları gruplar (Nallıhan-Ank.)
--	---

Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü'nde "gergi" kelimesi için şu eklemeler yapılmıştır: Kağrı dingilleri arasındaki ağaç (Erzurum Ağzı, Selahattin Olcay) Kağrının üstülüğü'nün altında mazi istikametinde uzatılmış ağaç; dişleri taşıyan yastıkların sağlam bir şekilde ve birbirlerine yakın uzaklıkta kalmasını sağlar. (Erzurum İli Ağızları, E. Gemalmaz)

Gergin. Türkçede sıfat ve zarf olarak kullanılan "gergin" kelimesine paralel olarak yöre ağızında "gergi" de kullanılır. Buna nöbetleşe kullanım diyebiliriz. Bir çuvalın ağız gereğinden sıkı bağlandığında "Gergi olmuş" ifadesi kullanılır. Ancak diğerinin aksine "gergi" kelimesinin (mecazî anlamda) insanlar için kullanımı yoktur.

9. HAYDAMAK:

TÜRKÇE SÖZLÜK (2005)	DERLEME SÖZLÜĞÜ
(-i) hlk. 1. Çifte koşulan hayvanı sürmek, dehlemek. 2. <i>argo</i> Kovmak, defetmek.	haydamak (I): Çifte koşulan hayvanı sürmek, dehlemek (Kandıra-Kocaeli vd.) haydamak (II): Yan gelmek, vaktini boşa geçirmek. (Bolu)

Türk Dil Kurumu'nun ağ kümesinde yer alan **Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü**'nde bu kelimenin yukarıdakilerin dışında bir anlamı yoktur. Tarama Sözlüğü'nde ise bu kelimenin edilgen biçimi olan "haydanmak" kelimesine "ileri sürülmek, sevk edilmek" anlamı verilmiştir.

Her türlü aracı sürmek, yürütmek. Türkçe Sözlük'te "**haydamak**" fiilinin (Derleme Sözlüğü'nde Kandıra'ya da mal edilen) "çifte koşulan hayvanı sürmek, dehlemek" anlamı vardır. Ancak (buradaki anlamdan bulaşma yoluyla ortaya çıktığı anlaşılan) "motorlu aracı sürmek" anlamı yoktur. Bu fiil yörede sadece hayvan arabası sürmeyi değil, motorlu taşıt sürme eylemini de kapsar. Bisiklet için de kullanılabilen bu kelime kullanımdan düşme yolundadır. Tarama Sözlüğü'ndeki anlam, hayvanla sınırlı olmadığı için bölgedekine daha yakındır.

10. KIMKIM:

TÜRKÇE SÖZLÜK (2005)	DERLEME SÖZLÜĞÜ
----------------------	-----------------

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/9 Summer 2013

sf. hlk. 1. Ağır ağır konuşan (kimse). 2. Her işinde ağır davranan (kimse). kımkım etmek bir işi ağır ağır yapmak, oylanmak.	1. Ağır ağır konuşan (kimse) (Ünye-Ordu vd.) 2. Her işinde ağırlık gösteren (kimse) (Çankırı) kımkım etmek I : İş ağır ağır yapmak, oylanmak. (Malatya vd.) kımkım etmek II : Yapmaktan çekinmek, bir işi ağır almak. (Malatya) kımkım almak : kaygılanmak, üzülmek (Niğde) EK CİLT: Konuşması iyi anlaşılmayan kimse (Çorum) kım kım etmek : Sözü anlaşılmayacak biçimde söylemek. (Çorum)
--	---

Türk Dil Kurumu’nun ağ kümesinde yer alan **Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü**’nde bu kelimenin yukarıdakilerin dışında bir anlamı yoktur.

Yerinde duramayıp devamlı sağına soluna hareket eden kişi. “**Kımkım**” sözü Kandıra yöresinde belirttiğimiz şekilde davranan kişiler için kullanılan olumsuz anlam barındıran, çoğu zaman da sıfat olarak kullanılan bir sözdür. Her iki sözlükte işaret edilenin tam aksine, bir davranış biçimini yansıtmaktadır.

11. SARMALIK:

TÜRKÇE SÖZLÜK (2005)	DERLEME SÖZLÜĞÜ
is. hlk. Otlak	I. [salan, salan] Otlak (Bereketli-Tavas-Denizli vd.), II. Yaprak dökümü (Tosya-Kastamonu).

Türk Dil Kurumu’nun ağ kümesinde yer alan **Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü**’nde bu kelimenin yukarıdakilerin dışında bir anlamı yoktur.

Yağmalamaya elverişli ortam veya durum. “**Sarmalık**” kelimesine Türkçe Sözlük’te “otlak” anlamı verilmiştir. Derleme Sözlüğü’nde ise buna ek olarak “yaprak dökümü” anlamı vardır. Oysa yörede bu kelime “yağmalamaya elverişli ortam” anlamındadır. Herkesin bir pay kapmak için bir şeye saldırdığı durumlarda “Sarmalık mı var?..” ifadesi kullanılır. Öte yandan “otlak” ve “yaprak dökümü” kavramları için “sarmalık” değil, farklı kelimeler kullanılmaktadır.

12. TIRILDEMEK:

TÜRKÇE SÖZLÜK (2005)	DERLEME SÖZLÜĞÜ
(nsz) hlk. Titremek.	Titremek (Bor-Niğde vd.)

Türk Dil Kurumu’nun ağ kümesinde yer alan **Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü**’nde bu kelimenin yukarıdakilerin dışında bir anlamı yoktur.

Elbise türü şeylerin temizlikten ya da yeniliğinden dolayı parlaması. Derleme Sözlüğü’nde “tirildemek” fiilinin bölgedeki anlamına en yakın anlam, “titremek”tir. Fakat bölgedeki anlam mevcut değildir.

13. YOZ:

TÜRKÇE SÖZLÜK (2005)	DERLEME SÖZLÜĞÜ
sf. 1. Doğada olduğu gibi kalarak işlenmemiş olan: Yoz toprak, yoz bitki. 2.	yoz (I): 1. Kısır (Çal-Denizli vd.) 2. Kısır erkek davardan oluşan sürü (Eğridir-Isparta)

<i>mec.</i> Kaba, adi, bayağı: Yoz adam. 3. <i>mec.</i> Soysuz, yozlaşmış, dejenere. 4. hlk. Kısır⁹.	vd.) 3. Yazın kırdı kalıp otlatılan davar (Amasya vd.) 4. Cıvcıvlerini büyütüp bırakan tavuk (Alaşehir-Manisa vd.) yoz (II): Meyvesiz ağaç (Gerede-Bolu) yoz (III): İşlenmemiş verimsiz toprak (Kandıra vd.) yoz (IV): 1. Yabanıl (Bozdoğan-Aydın vd.). 2. Kaba (kimse) (Burdur vd.) yoz (V): Yosun (Kelkit-Gümüşhane) yo bulut: yağmur taşımayan bulut (Olukyanı-Zonguldak) EK CİLT yoz (I): Koyuneçi sürüsü (Yozgat ve çevresi) yoz (II): Yalın, tek: Karanfiller yoz açtı. (Merzifon-Amasya vd.) yoz (III): Bakımsız, iyi beslenmemiş. (Merzifon-Amasya)
---	---

Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü'nde bunlara ek olarak bu kelimenin şu anlamları verilmiştir: Besili büyükbaş hayvan (Kars, Ercilasun) Yoz, başıboş, serseri; yaylada otlatılan büyükbaş hayvan; at sürüsü (Erzurum, Gemalmaz, S.Olcay). Öte yandan Tarama Sözlüğü'nde bu kelime için "yavan, bayağı" karşılığı verilmiştir.

İçi boş (Pide vb. yiyecekler için). Türkçe Sözlük'te "kısır" anlamı halk ağzına mal edilen "**yo**" sözünün Derleme Sözlüğü'nde Kandıra ağzındakine en yakın anlamları, "meyvesiz ağaç" ve (hayvan için kullanılan) "değeri düşük, niteliksiz, cinsi bozuk"tur. Ancak bu anlamların da Kandıra'ya ait oldukları yönünde bir kayıt yoktur. "Yoz pide" tamlamasında yiyecek için "içi boş" olmayı anlatan "yo" sıfatı, yani birebir anlam, her iki sözlükte de yoktur. Bu sıfat "niteliksizlik"le bağdaştırılabilirse de bu defa kullanım alanında (hayvan-yiyecek) farklılık vardır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkçenin yapı taşları olan sözlerin (bir kısmı neredeyse kullanımdan düşmüş bir kısmı ise çeşitli sebeplerle hayatımızdan çekilmesi kaçınılmaz olan) bu gibi anlam ve kullanım biçimlerinin kayda geçmesinin yararlı olacağını düşünüyoruz. Bu yapılırken çalışmanın kapsamının daha geniş tutulmasında da fayda vardır. Söz gelimi biz bu çalışmamızı sözlüğün 2005 baskısıyla sınırlı tuttuğumuzdan, daha önce de belirttiğimiz gibi "çekişmek" kelimesini (bu baskıda hlk kısaltmasıyla verilmediği için) kapsam dışı bırakmak zorunda kaldık. Oysa aynı fiilin "ağız kavgası etmek" anlamı, bir önceki baskı olan 1998 baskısında halk ağzına ait kabul edilmiştir. Ancak burada anlam olarak verilen "kavga etmek"; karşılıklı, iki yönlü bir fiildir. Hâlbuki Kandıra yöresinde bu kelimenin tek yönlü bir eylem olan "azarlamak" anlamı vardır. "Çocuğa çekişmek (çocuğu azarlamak)" vb. Türk Dil Kurumu'nun Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü'ne çeşitli ağız çalışmalarından alınarak eklenen şu anlamlar, yöredesine yöredesine daha yakındır: Sözle sataşmak (Ordu İli ve Yöresi Ağızları, Necati Demir); Sitem etmek (Uşak İli Ağızları, Gürer Gülsevin); Kızmak, bağırarak, darılmak (Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları, Faruk Yıldırım).

Öte yandan bu tür bir çalışma sözlükteki bütün kelimeleri içine alacak şekilde genişletilerek bunların halk ağzındaki az bilinen anlamları (yerinde doğrultmak kaydıyla) sözlüğümüze kazandırılabilir. Üçüncü bir genişletme biçimi de çalışmanın kapsamını madde başı sözlerle sınırlamayıp alt maddeleri de içeriğe dahil etmek olabilir.

⁹ Sözlüğün 2011 baskısında "5.hlk. Davar sürüsü" eklemesi yapılmıştır.

Türkçe Sözlük üzerinde yapılan bu çalışma Derleme Sözlüğü'ndeki kelimeler üzerinde yapılırsa da benzer sonuçlar elde edilecektir. Bu konuda bizim görebildiğimiz iki örnek, “maraz” ve “sakağı” kelimeleriyle ilgilidir. Bu sözlükte “**sakağı**” kelimesinin “Atın soğuk alması (Andırın-Mr.)” anlamı vardır. Oysa Kandıra yöresinde nezle olan, çoğunlukla da burnu akan bir insan “Sakağı oldum” diyebilir. Yani Derleme Sözlüğü'nde bu kelime atlar için kullanılırken bölgemizde insanlar için kullanılır. Diğer yandan “**maraz**” kelimesi için Derleme Sözlüğü'nde “Ağızdan çıkan sıvı, salya (Bereketli-Tavas-Denizli)” anlamı verilmiştir . Ancak Kandıra'da “maraz” denince akla insan iradesinin dışında ağızdan akan salya değil, insanların boğazında biriken ve çoğu zaman vücuttan atılması özel bir gayret isteyen “balgam” anlaşılır.

Bu çalışmada ele aldığımız kelimelerin Kandıra yöresindeki anlamlarının Türkçe Sözlük'e ya da Derleme Sözlüğü'ne aktarılması gerektiği şeklinde bir düşüncemiz yoktur. Zaten Derleme Sözlüğü'ndeki kelimelerin de sadece edebî metinlerde geçen ya da belli bir kullanım sıklığına ulaşan anlamları Türkçe Sözlük'e alınmaktadır. Öte yandan hazırlandığı dönemin ağız sözü varlığını yansıttığından, Derleme Sözlüğü'nün bu ve benzeri çalışmalarda söz ve anlamlarla güncellenmesini de bekleyemeyiz. Yapılabilecek en gerçekçi ve faydalı iş, belirttiğimiz anlamların Türk Dil Kurumu'nun ağ kümesindeki Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü'nde ilgili maddelere eklenmesidir. Hazırlanması düşünülen Türkiye Türkçesi Ağızları Atlası'na kaynaklık edecek bu sözlüğün de eksiklikleri giderildikten sonra belirli aralıklarla basılarak kalıcı hâle getirilmesinde yarar vardır.

KAYNAKÇA

Türkçe Sözlük, 10. Baskı, TDK Yayınları, Ankara, 2005.

Türkçe Sözlük, 11. Baskı, TDK Yayınları, Ankara, 2011.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, 3. Baskı (Birleştirilmiş tıpkıbasım), TDK Yayınları, Ankara, 2009.

Tarama Sözlüğü, 4. Baskı, TDK Yayınları, Ankara, 2009.

<http://www.tdk.gov.tr/ttas> (20.09.2010 ve 31.05.2013)